

Esriptores a l'exili: Aurora Bertrana, Maria Àngels Vayreda i Carme Montoriol

Narradores, dramaturgues, poetesses, traductores, però, sobretot, dones. Entre el gruix humà que va creuar la frontera entre 1936 i 1939, hi havia també aquelles que havien fet de la cultura la seva aposta de vida. En un dels estudis de referència, Marta Pessarrodona defensa que hi hagué un «exili violeta» sovint ignorat.

Text > **CRISTINA MASANÉS**, periodista i escriptora

Entre les dones de cultura que van optar per l'exili, aquest article es fixa en les escriptores de les terres gironines. Algunes, com Aurora Bertrana, Caterina Albert i Maria Àngels Vayreda, ja han estat objecte d'estudi. D'altres, com la dramaturga Carme Montoriol (nascuda a Barcelona, però amb un vincle fort amb Figueres) o la poetessa d'Olot Mercè Devesa, són encara poc conegudes. Però l'arc complet de l'exili no

abraça només aquelles que van deixar el país, sinó també les que, si bé es van quedar, van emmudir amb el franquisme i van renunciar a tota activitat pública. Així ho van fer la traductora i publicista de Roses Maria Pi Ferrero o la pedagoga del Port de la Selva Anna Rubiés. El seu va ser un exili interior.

Com explica Enzo Traverso en els seus estudis sobre la diàspora jueva europea, la condició de l'exili és una «experiència fundadora» que emer-

geix d'una manera inevitable en l'obra d'aquells i aquelles que han fet de l'escriure el seu lloc en el món. Ja sigui en contes breus, en relats novel·lats, en poemes d'enyor o en llibres de memòries, la vivència del desplaçament recorre la veu de les escriptores que van viure un exili imposat.

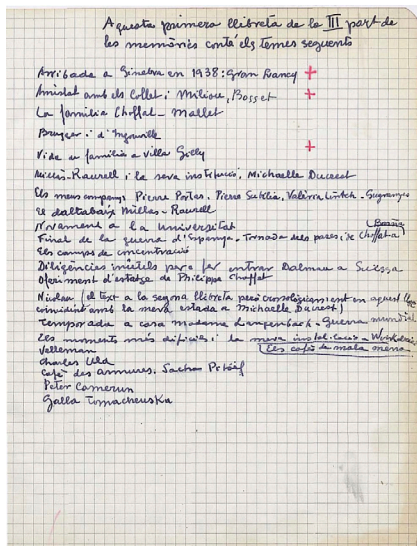
El cas d'Aurora Bertrana

«Cada hora d'aquell lluminós matí de diumenge [...] ens portava notícies més

>> *Aurora Bertrana (a la dreta) amb dues amigues a les costes del Garraf, l'any 1918, fotografiades per Santiago Perdigó.*

(Font: ARXIU FOTOGRÀFIC DEL CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA)

>> Pàgina manuscrita de les Memòries del 1935 fins al retorn a Catalunya, del 1968, d'Aurora Bertrana. (Font: FONTS BERTRANA - UNIVERSITAT DE GIRONA)

i més alarmants dels esdeveniments bèl·lics de l'aixecament militar. L'aparell de ràdio, davant el qual ens havíem aplegat tots els hostes del Gambo, ens donava la mesura de la gravetat de la situació.» (Les citacions d'Aurora Bertrana que apareixen en aquest article provenen de *Memòries del 1935 fins al retorn a Catalunya*, Barcelona, Pòrtic, 1975.)

No és difícil resseguir l'exili d'Aurora Bertrana (Girona, 1892 - Berga, 1974); ella mateixa recupera la seva diàspora europea a *Memòries del 1935 fins al retorn a Catalunya*. Escriptora ja reconeguda, l'inici de la guerra, el 19 de juliol de 1936, va enganxar-la a cal Gambo, a la platja d'Empúries, que amb els anys seria l'Hostal Empúries. Els dos primers anys de guerra, va col·laborar activament en la República, amagant persones, fent d'enllaç per ajudar a passar la frontera, visitant hospitals de sang... i escrivint articles. El marit, el suís contrarevolucionari Denys Choffat, va dir-li que l'empresa Asland, on treballava, l'enviava a València quan, de fet, se'n va anar a lluitar amb els nacionals.

Fugint de les bombes i la gana, el juny de 1938, Aurora Bertrana creuava Portbou en un tren que la va portar fins a Ginebra, amb un bitllet d'emigrant proporcionat per la Confederació Helvètica. Sense diners ni per al tramvia, va arribar caminant a Vil·la Gilly, a casa de la sogra. Al cap d'un mes, la van fer fora.

L'exili d'Aurora Bertrana va ser molt precari. Tot just feia alguna traducció i alguna classe de conversa, que li pagaven convidant-la a dinar. «Vida de paràsit», en deia ella. Tot i que la neutralitat suïssa va protegir-la durant la Segona Guerra Mundial, no trobava feina. Dues novel·les refusades per editors suïssos per escandaloses (escribia en català i en francès), molt fred i molta gana fan la crònica dels primers anys d'exili, fins al 1943, quan, per guarir-la d'una doble pulmonia, uns coneguts adinerats, els De Montmollin, se la van emportar a Perreux, a uns cent quilòmetres de Ginebra. Els jardins, el menjar i el paisatge van tornar-la al món.

Establerta a Perreux, al 1943 va aconseguir publicar la traducció al francès de *Paradisos oceànics* i va editar articles i relats breus. S'hi va estar dos anys, col·laborant amb l'hospici del poble i amb una missió evangèlica d'ajut als soldats que fugien de la guerra. Amb un gran enyor de la mare i la tieta, l'any 1946, amb l'ajut de Pau Casals, va tornar prop del Mediterrani, a Prada, on es va estar dos anys i des d'on es va poder trobar, a Andorra, amb «les dues mares», com escriu. Però a França no podia treballar i va tornar a Suïssa. Després de demanar l'entrada a Espanya més d'una vegada i de ser-li refusada, el febrer de 1949 Aurora Bertrana tornava a Barcelona, tot i que finalment havia trobat una feina com a secretària a la Cancelleria de la República Dominicana i la seva vida literària de nou tenia futur. Va ser un retorn que va viure amb una certa ambivalència, com escrivia en referir-se a la mare i a la tieta: «El preu pagat per aquests anys de felicitat familiar era un preu molt alt que elles mereixien i que jo pagava amb goig: el de la meua renúncia al medi intel·lectual i social d'Europa». Haviem passat tretze anys d'exili.

El salt oceànic: Maria Àngels Vayreda
En el cas de Maria Àngels Vayreda (Lladó, 1910 - Figueres, 1977), la Segona Guerra Mundial va fer que hagués de deixar Europa per marxar cap a Amèrica. Nascuda en una família conservadora sensible a la ciència i l'art, va escriure des de molt jove. S'havia casat amb el farmacèutic Joan Xirau Palau, dels Xirau figuerencs cultes i laics. Vuit mesos després de néixer la

>> Maria Àngels Vayreda amb les seves dues filles, Adela (a l'esquerra) i Maria (a la dreta) Xirau Vayreda, al port de Vigo l'any 1941, embarcant al vaixell Magallanes, amb destí a Mèxic i escala a Cuba. (Font: ARXIU JOAN VALLÈS XIRAU)

seva segona filla, esclatà la guerra. Tot i que el marit mai havia tingut cap activitat política, com els seus germans Josep i Joaquim, l'exili va ser l'única opció. «França era l'únic país del món, fora de Catalunya, on tant ell com jo ens sentíem com en una pàtria», va escriure anys més tard en la seva novel·la d'exili. Teresa, la protagonista, hi explica: «La guerra civil ens va agafar per sorpresa, com a tothom». (Les citacions de Maria Àngels Vayreda provenen del llibre *Encara no sé com soc*, Barcelona, Club dels Novel·listes, 1970, que aviat reeditarà la Diputació de Girona a la col·lecció «Josep Pla».)

Quan Joan Xirau, reclòs al camp de concentració d'Argelers, va aconseguir sortir amb l'ajut dels amics Pichot, Maria Àngels Vayreda se n'hi anà amb les dues filles. Però quan la Segona Guerra Mundial era ja inevitable, Xirau es va avançar marxant cap a Cuba amb el germà. Maria Àngels Vayreda, amb les filles, creuava els Pirineus fins a trobar-se amb Ribet, el guardabosc. Tot i que els Vayreda eren gent de dretes, no van evitar-li la presó, al seminari de Girona. S'hi va estar uns mesos. Quan va sortir-ne, finalment va poder embarcar, amb les filles, cap a l'Havana, com testimoniar una fotografia feta al port de Vigo, l'any 1941. «El mar amplíssim semblava separar-nos, no d'un continent en guerra, sinó d'un altre planeta.»

>> Carme Montoriol fotografiada per Carlos Pérez de Rozas. (Font: FONTS CARME MONTORIOL - BIBLIOTECA FAGES DE CLIMENT, FIGUERES)

De Cuba, van anar cap a Mèxic, on el govern de Lázaro Cárdenas va acollir la comunitat més gran d'exiliats polítics catalans. Joan Xirau va accedir a una plaça de professor de química a la Universitat de Michoacán. Maria Àngels Vayreda no va deixar l'escriptura. Alguns dels seus poemes i contes es van editar a la revista dirigida per Avel·lí Artís Gener, *La Nostra Revista*. Va escriure uns quinze guions de cinema, alguns protagonitzats per actors coneguts, com Mario Moreno, *Cantinflas*, i va començar la seva novel·la d'exili *Encara no sé com soc*. Editada per Joan Sales l'any 1970 al Club dels Novel·listes i premiada al 1971 amb el Premi Fastenrath als Jocs Florals de Barcelona, condensa les dificultats i el dolor que va suposar l'exili republicà.

La vellesa dels pares es va anar imposant com un motiu de retorn. Vayreda va tornar el setembre de 1951 amb les filles. Xirau ho va fer al cap d'uns mesos, ja al 1952. Però el més difícil encara havia d'arribar: la mort d'una filla, Adela, amb 25 anys, va ser el pitjor exili que va viure Maria Àngels Vayreda. No se'n va refer.

L'exili interior: Carme Montoriol

Carme Montoriol (Barcelona, 1893-1966) també va viure l'exili: un de breu, a França, i un de molt llarg, de retorn Catalunya. Nascuda a Barcelona, la mare i el pare eren de Figueres, on feia llargues estades. L'oncle era l'escrip-

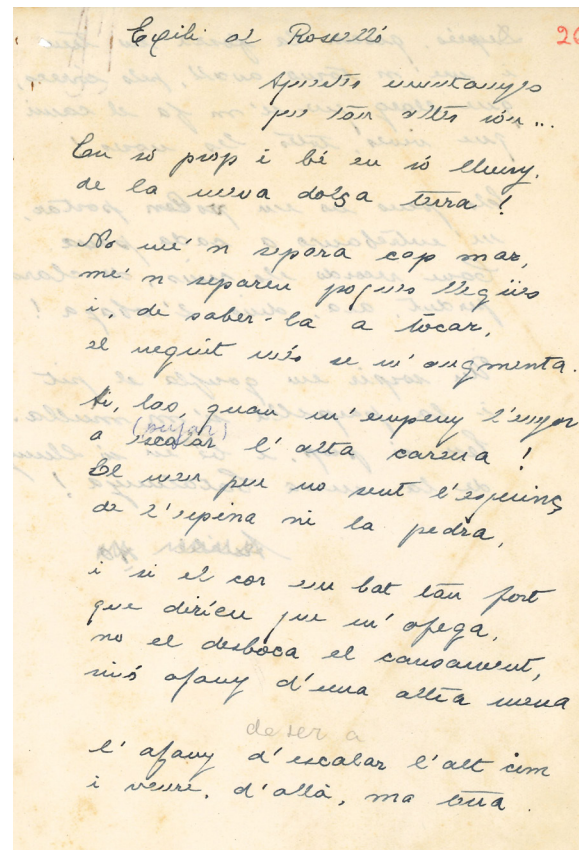
La vivència del desplaçament recorre la veu de les escriptores que van viure un exili imposat

tor i polític Josep Puig Pujades. Amb un gran bagatge intel·lectual, Carme Montoriol parlava anglès, italià, francès i alemany. Aviat va ser reconeguda per la qualitat de les seves traduccions (la més celebrada per la crítica va ser la d'*Els sonets* de Shakespeare, però també va traduir Pirandello, Kipling o Wilde) i com a pianista. L'any 1913, amb només vint anys, ja havia fet recitals de piano com a solista al Palau de la Música Catalana i havia format un trio amb la seva germana Lina al violí i Montserrat Cassadó al violoncel. Però Carme Montoriol va ser també una dramaturga i poetessa d'èxit.

Als anys trenta, les seves obres es van estrenar al Teatre Poliorama i al Novedades, entre d'altres, i les seves lectures públiques de poemes eren celebrades. Amiga d'Aurora Bertrana (ho va ser sempre), l'any 1931 van formar part de les fundadores del Lyceum Club, que va funcionar com una primera universitat obrera per a dones.

Montoriol es va implicar activament amb la República. Escribia a *La Publicitat* i a *Companya*, revista feminista vinculada al PSUC, feia xerrades i cursos, va presidir el Grup Sindical d'Escriptors Catalans i va traduir *No passaran! Una història del setge de Madrid*, d'Upton Sinclair. Tot i que treballava com a secretària de Josep Pous i Pagès a la Institució de les Lletres Catalanes, no va creuar la frontera amb el bibliobús que havia posat aquesta institució. Montoriol es va exiliar a Lió, on la seva germana hi era casada. Al cap d'un any, va tornar.

No va publicar mai més. La intensa activitat recollida en el seu fons personal (amb una correspondència amb Prudenci Bertrana, Carles Rahola, Agustí Calvet o Eduardo Marquina, entre molts d'altres), que es troba a la Biblioteca Fages de Climent de Figueres, es va acabar l'any 1939. En privat, mai va deixar el piano, ni tampoc la poesia. Entre els seus textos inèdits, hi ha un poema de 1940, *Exili al Rosselló*, en què es llegeix: «Aquestes muntanyes que són tan altes... En só prop i bé en só lluny, de la meva dolça terra».

>> Poema manuscrit Exili al Rosselló, del 1940, de Carme Montoriol. (Font: FONTS CARME MONTORIOL - BIBLIOTECA FAGES DE CLIMENT, FIGUERES)

